

УДК 811.111'373.43'42:004

Н. В. Таценко

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНЕ ПРОФІЛЮВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО МОДУСУ КОНЦЕПТУ “ЕМПАТІЯ”

У статті проведено комплексний аналіз концепту ЕМПАТІЯ як когнітивно-комунікативного утворення, втіленого засобами сучасної англійської мови, за допомогою фреймових моделей та модусного структурування. Проаналізовано понятійний модус емпатії з виокремленням граматичного профілювання як його основного конституента.

Ключові слова: емпатія, концепт, понятійний модус, фрейм, граматичне профілювання.

Н. В. Таценко

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКОЕ ПРОФИЛИРОВАНИЕ ПОНЯТИЙНОГО МОДУСА КОНЦЕПТА “ЭМПАТИЯ”

В статье проведён комплексный анализ концепта ЭМПАТИЯ как когнитивно-коммуникативного образования, воплощённого средствами современного английского языка, с помощью фреймовых моделей и модусного структурирования. Проанализирован понятийный модус эмпатии с выделением грамматического профилирования как его основного конституента.

Ключевые слова: эмпатия, концепт, понятийный модус, фрейм, грамматическое профилирование.

N. V. Tatsenko

LEXICAL AND GRAMMATICAL SHAPING OF THE NOTIONAL MODUS OF CONCEPT “EMPATHY”

The article provides a comprehensive analysis of the concept EMPATHY as a cognitive and communicative entity, embodied by means of modern English language, using frame models and modus structuring. The notional modus of

concept EMPATHY is analyzed with singling out of grammatical shaping as its principal constituent. Paradigmatic structure of the lexical units representing empathy in English discourse mirrors different ways of a person's reflective perception of the ability to identify with another person or to understand his/her views. Thus, the function of grammatical shaping of the notional modus of concept EMPATHY, embodied in lexical units, is to systematize the constitutive features of its recognizable essence. The sole conceptual base lies at the core of these units – it is the frame of notional modus of concept EMPATHY, but the conceptualizer's attention is focused on its various slots. The slots are: empathy (n) – INSTRUMENT/AGENT, empathizer/empathiser (n) – AGENT, empathizee/empathisee (n) – PATIENT, empathize/empathise (v) – ACTION, empathetic/empathic (adj), empathizing/empathizing (adj) – SUCH, empathetically/empathically (adv), empathizingly/empathisingly (adv) – SO. Formation and cognitive-semasiological interpretation of the concept, approximated to scientific definition, are the result of purposeful cognitive activity of the subject of cognition and reflect his/her general socio-cultural experience.

Key words: *empathy, concept, notional modus, frame, grammatical shaping.*

Для сучасного стану розвитку мовознавства характерним є посилений інтерес до механізмів відображення емпатії як складника емоційної компетенції мовця. Виявлено номінативні, емотивні й прагматичні особливості вербальних і невербальних засобів на позначення емпатії, визначено прагматичні різновиди емпатійних висловлень, їх дискурсивний потенціал, розроблено теорію емпатійної комунікації як виду мовленнєвої взаємодії [1; 2; 4]. Однак дотепер не здійснено комплексного аналізу концепту ЕМПАТІЯ як когнітивно-комунікативного утворення, втіленого засобами сучасної англійської мови, за допомогою фреймових моделей та модусного структурування. Цим пояснюється актуальність пропонованої наукової розвідки. Матеріал був відібраний з електронного текстового

корпусу “Британський національний корпус” (BNC), а також інших джерел друкованого та електронного формату.

Погоджуючись із досить слушним виокремленням понятійної, перцептивно-образної та ціннісної складових концепту [5, с. 54-64]), ми виділяємо *понятійний, перцептивно-образний і аксіологічний модуси* емпатії. Термін “модус” видається нам прийнятним для об’єктивації складових концепту, оскільки крім етимологічно вмотивованого вживання у значенні “спосіб”, він використовується на позначення підструктури концептів. Таке витлумачення модусу є правомірним, якщо зважати на той факт, що спосіб осмислення результату наявний у відбитті будь-якої структури. Метою статті є актуалізація понятійного модусу, оскільки він є первинним і несе безпосередню інформацію про емпатію як таку, відбиваючи своєю семантикою колективне знання носіїв сучасної англійської мови.

Понятійний модус – це раціональна, логічна концептуалізація емпатії, яка систематизує її конститутивні ознаки. Ключовим засобом його репрезентації є пряма лексема *empathy*, до складу дериватів якої входять іменники *empathizer/empathiser* та *empathizee/empathisee* (оказіональне); дієслово *empathize/empathise*, прикметник *empathetic/empathic*, дієприкметник *empathizing/empathizing*, прислівник *empathetically/empathically*, та дієприслівник *empathizingly/empathisingly*.

В основі цих одиниць лежить єдина концептуальна база – фрейм понятійного модусу емпатії, однак увага концептуалізатора націлена на різні його слоти. Фрейм поданий такими слотами: *empathy* (n) – ІНСТРУМЕНТ/ АГЕНС, *empathizer/empathiser* (n) – АГЕНС, *empathizee/empathisee* (оказ.) (n) – ПАЦІЄНС, *empathize/empathise* (v) – ДІЯ, *empathetic/empathic* (adj), *empathizing/empathizing* (adj) – ТАКИЙ, *empathetically/empathically* (adv), *empathizingly/empathisingly* (adv) – ТАК. На мовному рівні або на рівні поверхневої структури зазначені слоти актуалізуються шляхом частиномовної когнітивно-семасіологічної інтерпретації семантичних властивостей імені концепту. Цей факт уналежнює виокремлення

граматичного профілювання як конститuenta понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ.

До того ж, структурування концептуального змісту забезпечує граматику, яка кодує не тільки семантичні (онтологічні) відмінності, але й відмінності, що диктуються самою організацією дискурсу, побудовою тексту й висловлення як його основної одиниці [3, с. 144]. На відміну від лексичних, граматичні значення не лише відбивають певні фрагменти світу, а й структуру цих фрагментів з позиції мовця. Вони забезпечують фундамент для концептуального матеріалу, репрезентованого лексикою. Залежно від того, наскільки правильним є вибір граматичного фундаменту, співрозмовник ідентифікує “розміщення” концепту у своєму епістемічному просторі, тобто не тільки розуміє, які аспекти реальності є метою концептуалізації, але й ідентифікує її епістемічний статус.

Іменник *empathy* заповнює інструментальний та агентивний слоти фрейма понятійного модусу емпатії. Особливості їх концептуалізації в рамках семантичної структури іменника *empathy* надані в словникових дефініціях, де вона визначається як (тут і далі переклад наш – Н. Т.) “здатність особистості подумки перенестись у об’єкт спостереження й повністю його зрозуміти” (“*the power of projecting one’s personality into, and so fully understanding the object of contemplation*”) [9, с. 30]; “здатність відчувати й розуміти почуття іншого як свої” (“*the ability to sense and understand someone else’s feelings as if they were one’s own*”) [6, с. 275-276]; “здатність увійти у світ почуттів та настроїв інших” (“*the power to enter into the feeling or spirit of others*”) [8, с. 309].

Проаналізувавши наведені визначення, можна зробити висновок, що в них експліковані такі характеристики емпатії: 1) фізичне вміння, здібність, спроможність продуцента емпатії (емпата); 2) відчуття й розуміння емпатом реципієнта емпатії (емпатанта); 3) почуття емпатанта; 4) перенесення почуттів емпатанта на почуття емпата. Це перенесення уможлиблює

ототожнення емпатії з філософією процесу, а отже, з комунікативною подієвістю.

Емпатія, репрезентована іменником *empathy*, частіше співвідноситься з загальним типом події, однак її референтом може виступати й конкретна подія або низка конкретних подій. Результати аналізу BNC виявили, що з 269 випадків уживання іменника *empathy*, лише 43 контексти виявили його використання як конкретної події. Це можна пояснити тим, що розмірковування на теми співчуття, співпереживання є більш нагальними для суспільства, ніж конкретні ситуації прояву емпатії.

Як загальний тип події іменник *empathy* вживається в однині, з означеним та неозначеним артиклями, а також без артикля. Як конкретна подія він уживається з означеним або неозначеним артиклем у предикативній чи об'єктній позиції, або з такими модифікаторами, як займенник, іменник у присвійному відмінку й навіть порядковий числівник: *All show the conductor's empathy with the composer displayed in lyrical lines and incandescent climaxes, poetry and fire nicely balanced* [10, empathy, 35]. *The man, the man who's the man in the street and he had that empathy allowed him to...* [10, empathy, 239]. *The first empathy is with people's actual situation; the second empathy is with people's aspirations* [14].

Об'єктами емпатії або емпатантами зазвичай є люди, тварини або вигадані персонажі, які можуть бути як індивідуальними суб'єктами, так і колективними: *And the patient, especially if she didn't smoke, would feel empathy for him and maternal towards him* [10, empathy, 100]. *She had a great empathy with animals and vast enthusiasm for what she did* [10, empathy, 198]. Предметом емпатії зазвичай виступає певний стан справ, діяльність, природа, страждання, музика, погляди тощо, однак всі ці емпатійні предмети зазвичай антропоцентрично спрямовані: *Plus a powerful empathy with the plight of the peoples of Hong Kong* [10, empathy, 9]. *'Weird Nightmare' is where he develops an intense empathy for both the music and spirit of jazz revolutionary Charles Mingus* [10, empathy, 137].

Результати аналізу корпусу прикладів BNC виявили, що з 269 випадків уживання лексеми *empathy* в різних контекстах, у 77 випадках емпатія проявляється до людини як емпатанта, у 15 випадках – до тварини, а в 23 випадках предметами емпатії виступають неістоти, пов'язані з людською діяльністю (у 154 випадках у реченні немає визначеного об'єкта або предмета емпатії). Це надає змогу зробити висновок, що в сучасному англomовному соціумі емпатія концептуалізується перш за все як здатність відчувати й розуміти почуття й настрої іншої людини, хоча вперше термін з'явився на світ як здатність увійти в емоційну гармонію з певним витвором мистецтва, тобто, з неістотою.

Іменники *empathizer* (*empathiser*) та *empathizee* (*empathisee*) заповнюють агентивний і пацієнтальний слоти фрейма понятійного модусу емпатії й характеризуються меншою семантичною рухливістю, ніж лексема *empathy*.

Дієслово *empathize*. За своїм семантичним типом *empathize/empathise* є дієсловом стану, що позначає пасивне сприйняття й розумову діяльність, хоча в фреймі понятійного модусу емпатії воно заповнює слот ДІЯ. Наведена лексема подана у визначеннях як загальний стан, у якому активна роль належить суб'єкту або емпату, що виступає як агент (іноді як пацієнс). Результати аналізу корпусу прикладів виявили, що дієслово *empathize/empathise* не вживається в переносному значенні й не буває частиною фразеологізованих утворень. Як правило, воно є суб'єктним і неперехідним.

Різні граматичні форми дієслова *empathize/empathise* свідчать про різноманіття зафіксованих ним способів “обґрунтування” або “посадки” емпатії на комунікативну ситуацію (*grounding* – одне з ключових понять у когнітивній граматиці). Його визначають як зв'язок сутності з її онтологічними основами; граматикуалізовану специфікацію відношення між основою (*ground*) і профілем іменної фрази відносно певних епістемічних

царин, таких як час, дійсність, і скоординована ментальна референція [7, с. 166].

Розглянемо способи “обґрунтування” емпатії, подані в граматичній семантиці дієслова *empathize/empathise*. Уживання певної видо-часової форми відбиває відмінності в концептуалізації емпатійної комунікативної ситуації. До прикладу, дієслово *empathize/empathise* у формі простого теперішнього часу, як правило, репрезентує емпатію як певний абстрактний стан, який дає якісну характеристику емпату: *The ends of design activity are social and not (merely) technical: “the architect **empathises** with people and a place in order to give form to that identity ...”* [10, *empathises*, 3]. Емпат або емпатант можуть оцінюватися на підставі поведінки, притаманній їм не завжди, а в певних типових ситуаціях. У таких випадках дієслово *empathize/empathise* вживається в теперішньому тривалому часі й набуває ознак дії: *If the empathizing self is at all thoughtful, she will be continually revising her assessment of the party with whom **she is empathizing*** [12, с. 87].

Тим самим можна стверджувати, що, як правило, для позначення поодинокого, конкретного емпатійного стану або низки таких станів вживається форма тривалого теперішнього часу, хоча такі випадки досить часто репрезентовані простим теперішнім часом. Прикметно, що в корпусі прикладів не було виявлено використання дієслова *empathize/empathise* у перфектній тривалій формі теперішнього часу, тобто, воно ніколи не виражає результативність тривалої емпатійної ситуації.

Форма простого минулого часу, як правило, відображає конкретний емпатійний стан – як одноразовий, так і багаторазовий. Різниця між одноразовим і багаторазовим, типовим і конкретним емпатійним станом, вербалізованим дієслівною формою простого минулого часу, може бути знівельована, коли на перший план виходить сема якісної характеристики емпата, емпатанта або предмета емпатії: ***Her mother was patient and empathized** with Molly’s inability to find the words, because that seemed to frustrate her more than whatever she had actually wanted to talk about* [11, с. 95].

Уходження дієслова *empathize/empathise* в категорію способу, зокрема, його наявність у парадигмі наказових форм, свідчить про агентивність суб'єкта, який свідомо контролює свій стан. Найпоширенішою формою наказового способу дієслова *empathize/empathise* є стверджувальна, хоча іноді трапляється й заперечна форма: *Don't empathize with toxic people* [13].

У корпусі прикладів актуалізації емпатії подані й неособові форми дієслова *empathize/empathise*, які займають проміжне місце між іменником та дієсловом.

Інфінітив *empathise* називає відповідний емпатійний стан, не співвідносячи його з конкретною комунікативною ситуацією. Цим може бути пояснена перевага, що віддається інфінітиву при позначенні гіпотетичних або не мавших місце в реальності ситуацій: *A glamorous 20-year-old who spends two hours in front of the mirror each morning is unlikely to empathise with a working mother of three* [10, empathise, 1]. **Герундій** *empathizing*, подібно іменнику, реіфікує відповідний стан або комунікативний акт, типовий чи конкретний, а також його відсутність: *This is at its most practical in empathizing sufficiently to collect useful facts about a person but closing oneself to sympathy ...* [10, empathizing, 1]. Основною ознакою, що відрізняє інфінітив та герундій в концептуалізації емпатії, постає гіпотетичність ситуацій, позначених інфінітивом, протиставлена реальності ситуацій, репрезентованих герундіальними формами.

Прикметник *empathetic/empathic* заповнює слот ТАКИЙ фрейма понятійного модусу емпатії: *The process theologian John Cobb can write as follows of the Spirit: 'It is the receptive, empathetic, suffering, redemptive, preservative aspect of God, whereas Logos is order, novelty, call, demand, agent, transformer and principle of restlessness'* [10, empathetic, 16]. **Прислівник** *empathetically/empathically*, утворений від прикметника *empathetic/empathic*, зберігає сему якісної та оцінної характеристики й репрезентує слот ТАК фрейма понятійного модусу емпатії, виступаючи в ролі обставини: *Little is*

done without reference to the mother, and the mother, for her part, may empathically share the child's feelings, and even know telepathically what the child is doing when out of sight [10, empathically, 2].

Наведені частиномовні репрезентанти емпатії відбивають здатність суб'єктів рефлексії конструювати емпатійну ситуацію у різний спосіб. Іменник *empathy* репрезентує її у вигляді об'єкта миттєвого сприйняття; дієслово *empathize/empathise* – у вигляді розгорнутої сцени; іменник *empathizer/empathiser* висвітлює суб'єкта цієї сцени; іменник *empathizee/empathisee* – її об'єкта; прикметник *empathetic/empathic* та дієприкметник *empathizing/empathising* акцентують поведінкові ознаки суб'єкта емпатії; прислівник *empathetically/empathically* та дієприслівник *empathizing/empathising* надають характеристику емпатійної ситуації.

Епідигматична структура цих лексем відбиває різні способи рефлексивного сприйняття людиною здатності ідентифікувати себе з іншою особою або розуміти її погляди. Таким чином, функція втіленого в цих одиницях граматичного профілювання понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ полягає в систематизації конститутивних ознак його пізнаваної сутності. Формування й когнітивно-семасіологічна інтерпретація концепту, що наближається до наукового визначення, є результатом цілеспрямованої когнітивної діяльності суб'єкта пізнання й відображає його узагальнений соціокультурний досвід. Перспективою подальшого дослідження є комплексний аналіз перцептивно-образного модусу емпатії.

Література

1. Ковалевська Т. Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / Т. Ю. Ковалевська. — Одеса : Одеськ. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова, 2002. — 439 с.
2. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Л. В. Козяревич. — Київ, 2006. — 191 с.

3. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. — М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. — 330 с.
4. Кузнецова А. А. Иллокутивные типы вербальной эмпатии : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / А. А. Кузнецова. — Уфа, 2010. — 25 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с.
6. Collins English Dictionary / editors : J. Crozier, A. Grandison, C. McKeown, E. Summers, P. Weber. — Glasgow : HarperCollins Publishers, 2008. — 1040 p.
7. Langacker R. W. Discourse in cognitive grammar / R. W. Langacker / Cognitive linguistics. — 2001. — Vol. 12, № 2. — P. 143—188.
8. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. — Lexicon Publications, inc. : Danbury, CT, 1993. — 1144 p.
9. The Oxford English Dictionary. Second Edition / editors : John Simpson, Edmund Weiner. — Oxford University Press, 1989. — 21730 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. BNC : British national corpus [Електронний ресурс] // BNCweb (CQP-Edition). — Режим доступу : <http://bncweb.lancs.ac.uk/bncwebSignup/user/login>
11. Greenspan I. Stanley. Infant and early childhood mental health : a comprehensive developmental approach to assessment and intervention / Stanley I. Greenspan, Serena Wieder. — American Psychiatric Pub, 2007. — 398 p.
12. Koehn Daryl. Rethinking feminist ethics : care, trust and empathy / Daryl Koehn. — Routledge, 2012. — 224 p.
13. Overcoming a dysfunctional litter [Електронний ресурс] // Brave New Kitty. — December 5, 2007. — Режим доступу : <http://www.bravenewkitty.com/2007/12/don%E2%80%99t-empathize-with-toxic-people/>
14. The art of employing the second empathy [Електронний ресурс] // The positive approach. — March 20, 2015. — Режим доступу : <http://www.thepositiveapproach.global/the-art-of-employing-the-second-mpathy/>

Таценко, Н. В. Лексико-граматичне профілювання понятійного модусу концепту ЕМПАТІЯ / Н. В. Таценко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : збірник наукових праць. — Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. — Вип. 60. — С. 237-239.